

HABILITACJE W DZIEDZINIE FILOZOFII - 2002
AUTO REFERATY

MIECZYŚLAW JAGŁOWSKI:
REALIZM TRANSCENDENTALNY XAVIERA ZUBIRIEGO
UMCS w Lublinie

Rozprawa habilitacyjna ma charakter monograficzny, jest ekspozycją i krytyczną analizą filozofii hiszpańskiego myśliciela, Xaviera Zubiriego (1898-1983). Dzieło Zubiriego uznaje się w Hiszpanii za jedno ze szczytowych osiągnięć hiszpańskiej filozofii wszystkich czasów. Jego najważniejsze prace to: *Sobre la esencia* (1962), *Inteligencia sentiente. Inteligencia y Realidad* (1980), *Innteligencia y Logos* (1981), *Inteligencia y Razón* (1983), *El hombre y Dios* (1984). Doktryna Zubiriego tworzy koherentny system o rzadko spotykanej zwartości; próba wyeksponowania wybranego fragmentu czy zagadnienia w sposób nieunikniony prowadzi do rozbudowanych nawiązań do pozostałych jej elementów, inaczej ekspozycja wybranego zagadnienia jest pozbawiona należytej jasności.

Jednym z ważniejszych dążeń Zubiriego jest próba przekroczenia filozofii sensu, uzyskanie kontaktu z rzeczywistością, z preracjonalnymi podstawami rozumu oraz ukonstytuowania nauki, której zadaniem byłaby deskrypcja fenomenów wcześniejszych od świadomości. Filozoficzny radykalizm Zubiriego wyraża się m.in. w krytycznym stosunku do filozofii klasycznej. Główny zarzut, jaki jej ten filozof stawia, głosi, iż nie zajmowała się ona rzeczywistością, lecz albo błędnie brała za nią treści świadomości, albo dokonywała nieuprawnionej entyfikacji tego, co realne, uznając zawsze, że rzeczywistość jest jakimś *modi* bytu, bądź też popełniała jednocześnie oba błędy. Podejmowana przez Zubiriego krytyka filozofii klasycznej jest skierowana także przeciw obecnemu w niej dualizmowi zmysłowości i intelektu oraz logicyzacji inteligencji. Zubiri wyrażał przeświadczenie, iż aby myślenie filozoficzne nie stało się jakąś kolejną odmianą „ideizmu”, winno dotrzeć do sfery takich doznań, które są przedteoretyczną podstawą sensu, opisać je i ukazać, jak z owych doznań rodzi się poznanie teoretyczne. Zubiriego szczególnie zainteresowało uzasadnienie realizmu bezpośredniego. Jego przewodnikiem i mistrzem na tej drodze był początkowo E. Husserl i jego *Badania logiczne*, jednak następnie dokonał on oryginalnej transformacji fenomenologii.

Wybór fenomenologii jako metody filozofowania wiąże się z pozytywną oceną wartości głównej zasady badań fenomenologicznych - zasady bezpośredniego doświadczenia rzeczy w aktach przeżywania. Zubki, akceptując tę podstawową zasadę Husserla, przekształca fenomenologię w analitykę fak-

tyczności, która nie jest skierowana na świadomość czy sens, na ogólne i konieczne istoty rzeczy, lecz na rzeczywistość daną w akcie jej pierwotnej zmysłowo-intelektualnej aprehensji. Analityka Zubiriego sytuuje się w obszarze wcześniejszym strukturalnie od dziedziny Husserlowskiej analityki świadomości - w obszarze intelekcji zmysłowej, pobudzanej przez rzeczywistość. Jest ona postrzegana jako odpowiedź na wezwanie skierowane do filozofii, wyrażone w hasłach F. Brentano: *Nieder mit der Vorurteilen!* i E. Husserla: *Zu den Sachen selbst!*, jako odpowiedź na pytanie o ostateczny fundament wszelkiej filozofii oraz jako realizacja marzenia o filozofii bez założeń.

Droga myśli Zubiriego prowadzi przez fenomenologię do metafizyki. Metafizyka ta analizuje rzeczywistość daną w prekognitywnym odczuwaniu, gdzie nie pojawia się jeszcze żaden sens, a rzeczywistość jest dana jako *ergon* - jako pewna moc, siła. Z jednej strony, jego filozofia jest deskrypcją tego, jak rzeczywistość jawi się w ludzkim doświadczeniu - realizuje się jako noologia, z drugiej strony, jest ona eksplikacją tego, co dane w doświadczeniu rzeczywistości - realizuje się jako metafizyka.

System X. Zubiriego został przedstawiony w czterech rozdziałach. Pierwszy jest analizą koncepcji epistemologicznej Zubiriego. Jego „noologia” jest abstrahującym od eksplikacji studium inteligencji oraz jednoczesnym opisem tego, co w inteligencji się „aktualizuje” - tj. rzeczywistości. Najwięcej uwagi poświęcono temu, co Zubiriego w noologii interesowało najbardziej: ujęciu elementarnego, poprzedzającego wszelkie poznanie teoretyczne, bezpośredniego aktu intelekcji rzeczywistości, jako jego ostatecznego fundamentu i warunku możliwości uzyskania wiedzy pośredniej.

Akt zmysłowo-intelektualnej aprehensji Zubiri nazywa „inteligencją odczuwającą” (*inteligencia sentiente*) i wyróżnia w niej trzy konstytuujące ją momenty strukturalne: pobudzenie odczuwającego, uobecnianie tego, co wywołuje doznanie oraz „siłę narzucania się” inteligencji tego, co się w niej aktualizuje. Uobecnianie się czegoś w inteligencji Zubiri nazywa „momentem inności”. „Inne” jawi się w inteligencji jako pewna treść inna „z siebie” (*de suvo*). „Inność” jako zasadniczy aspekt aktualizującej się w inteligencji noty decyduje o tym, że w inteligencji „pozostaje” ona jako autonomiczna (transcendentna) wobec niej. Uobecnianie się rzeczywistości w inteligencji wynika z samej rzeczywistości.

Teza o aktualności rzeczywistości w inteligencji stanowi „archimedesowy punkt” filozofii Zubiriego. Opiera się na nim cała misterna konstrukcja jego systemu. Transcendentalny - obecny we wszystkim, co doświadczane - moment siły i władzy rzeczywistości stanowi w filozofii Zubiriego nić przewodnią wszystkich podejmowanych przez niego zagadnień. Moment „ergiczny” tego, co doświadczane - tego, co rzeczywiste - skłania czy wręcz przymusza inteligencję do rozwijania coraz wyższych form poznawania rzeczy-

wistości. Wnikają one w coraz głębsze regiony jej struktury, a siła rzeczywistości nie pozwala, by poznanie opuściło obszar pierwotnego doznania, utożsamiany przez filozofa z obszarem prawdy realnej - prawdy „narzuconej” inteligencji przez siłę rzeczywistości z taką mocą, która nie pozwala na jakikolwiek dystans do niej. Doświadczana rzeczywistość swoją mocą skłania inteligencję do wyjścia „poza” bezpośrednio doświadczane treści: inteligencja jest pociągana przez nią we własną głębię, wszczepiona oraz ku swojemu fundamentowi; pociągana przez moc rzeczywistości inteligencja rozwija się, przyjmując kolejno postać pierwotnej aprehensji, logosu i rozumu.

Drugi rozdział pracy jest analizą i omówieniem metafizyki Zubiriego. Filozof formułuje ją w wyraźnej opozycji do tradycji arystotelesowskiej - przede wszystkim dlatego, że to, do czego odnoszą się główne kategorie metafizyki perypatetyckiej - byt, substancja, przypadłość, forma, materia, akt, potencia, istnienie etc. - nie zawiera się w doświadczeniu rzeczywistości, lecz tworzy pochodzącą z wyższego, abstrakcyjnego poziomu logiczną strukturę, narzuconą rzeczywistości. Ponadto, sformułowana przez Zubiriego koncepcja istoty znacznie różni się od jej ujęć funkcjonujących w filozofii klasycznej. Najbardziej oczywista różnica przejawia się w nieobecności w metafizyce Zubiriego pojęcia substancji - hipotetycznego hypokeimenonu, podtrzymującego przypadłość - które w dotychczasowej metafizyce stanowiło jej fundament. Koncepcja istoty Zubiriego opiera się na pojęciu systemu jako konstytutywnej jedności not - zmysłowo postrzegalnych właściwości konkretnego, jednostkowego przedmiotu. Istoty, które rozważa Zubiri, są istotami fizycznych, jednostkowych rzeczy, ich konstytutywnymi strukturami, koniecznymi dla zachowania ich tożsamości i ustanawiającymi ich realność.

Wskazywany przez Zubiriego porządek transcendentálny ukazuje ponadkategorialne właściwości rzeczywistości nie „w sobie”, lecz rzeczywistości danej w wielorakich doznaniach: w aprehensji pierwotnej, logicznej, rozumowej, w woli oraz uczuciu. Ponadto transcendentalia, które Zubiri wskazuje jako elementy stanowiące transcendentálny porządek rzeczywistości, różnią się od tych, które podaje metafizyka klasyczna. Do transcendentálnego porządku rzeczywistości Zubiri zalicza następujące transcendentalia: rzecz, jedność, rzeczywistość, świat, bycie, prawdę, dobro i piękno.

Zubiri podejmuje także zagadnienie transcendentálnego dynamiki rzeczywistości. Jego koncepcja ukazuje, że po odrzuceniu teoretycznej aparatury pojęciowej arystotelizmu zmienność rzeczywistości może być spójnie opisana i wyjaśniona przy użyciu kategorii respektywności i „dawania z siebie”, stanowiącego przejaw siły i władzy rzeczywistości.

Metafizyczna koncepcja Zubiriego jest oryginalną realizacją fenomenologicznego programu, wychodzącą poza obszar badań ściśle ontologicznych,

stanowiącą także interesującą alternatywę dla metafizyki nurtu perypatetyckiego.

Trzeci rozdział dotyczy antropologii Zubiriego. Antropologia ta jest kontynuacją rozważań metafizycznych, zastosowaniem intelektualnych struktur, opracowanych na gruncie ogólnej teorii rzeczywistości, do opisu i analizy wybranego jej regionu. Zubiri w swojej antropologii rozważa człowieka w aspekcie transcendentnym, interesuje się nim jako szczególną formą rzeczywistości. Uwaga Zubiriego jest tutaj skierowana głównie na dwie sprawy: na sposób formowania się rzeczywistości ludzkiej i na transcendentalną łączność tej rzeczywistości z całą rzeczywistością (światem) - na jej sposób bycia w świecie, na jej formę bycia rzeczywistością światową.

Antropologia Zubiriego rygorystycznie realizuje postulat autonomii filozofii w stosunku do innych form poznania, ignorując pojawiający się w antropologii (np. u Gehlena czy Plessnera) apel o wykorzystanie osiągnięć nauk empirycznych, jako niezbędny warunek samorozumienia człowieka. Nieobecność osiągnięć nauk empirycznych w antropologii Zubiriego wynika stąd, iż przedmiotem badań metafizycznych jest rzeczywistość ujęta transcendentnie, natomiast nauki badają jej aspekt kategoriałny, treściowy (kosmos).

Ostatni rozdział pracy dotyczy problematyki istnienia i doświadczania Boga oraz relacji między Bogiem a człowiekiem. Ten zespół zagadnień pojawia się już w pierwszym okresie twórczości Zubiriego i, opracowywany przez filozofa do ostatnich dni jego życia, ostatecznie wieńczy jego system. Jego propozycja rozwiązania „problemu Boga” ma niewiele wspólnego z tradycyjnymi ujęciami tego zagadnienia. Filozof zresztą *explicito* zdystansował się do dotychczasowych dowodów na istnienie Boga, uznając je za oparte na nieuzasadnionych przesłankach metafizycznych i prowadzące do konstrukcji intelektualnych, a nie do żywego Boga.

Droga do Boga, którą proponuje Zubiri, nie bierze początku ani w potrzebie uzasadnienia istnienia bytów jako niesamoistnych, ani nie poszukuje uzasadnienia w odczuciu bytowej kruchości człowieka czy w odczuciu jego niedoskonałości. Jego dowód opiera się na bezpośrednim doświadczeniu rzeczywistości - na „siłowym” momencie tego doświadczenia. Właśnie w tej dziedzinie rozważań Zubiri czyni najbardziej znaczący, metafizyczny użytek z koncepcji „ergicznego” momentu pierwotnej aprehensji.

Punktem wyjścia proponowanej przez Zubiriego drogi do Boga jest transcendentny moment „siły” rzeczywistości, która „przywiązuje” do siebie - „religuje” - ludzką rzeczywistość, narzucając jej nieuchronnie swoją władzę, natomiast samą drogę do Niego filozof wyznaczył zgodnie ze swoją wizją metafizyki jako wędrówki „poza” bezpośrednio dane aprehensji rzeczywistości, które swoją siłą „wyrzucają” inteligencję do poszukiwania własnego fundamentu. Zubiri dowodzi, że tym, co człowieka ostatecznie

funduje, posybilituje, pobudza, udziela mu swojej prawdy, jest siła i władza rzeczywistości, dlatego określa ją terminem boskości oraz twierdzi, że w przywiązaniu do rzeczywistości przez jej siłę doświadcza się zawłaszczenia przez boskość, przez poszukiwany fundament człowieka.

Boskość jest „tylko” transcendentalną właściwością rzeczy, a nie samym Bogiem. Dlatego filozof podkreśla niejednoznaczność drogi poza to, co dane bezpośrednio, wskazując na historyczną różnorodność „ukształowań” przywiązania człowieka do jego fundamentu - na wielość form religii, jakie pojawiły się w dziejach.

Zasadnicze dążenie Zubiriego nie jest we współczesnej filozofii odosobnione. Podobne próby podejmowali liczni filozofowie z kręgu fenomenologii, m.in. M. Heidegger, R. Ingarden czy N. Hartmann, a także filozofowie mniej związani z fenomenologią, tacy np., jak filozofowie francuscy (m.in. L. Lavelle, J. Wahl), którzy w latach trzydziestych ubiegłego wieku zwrócili się przeciwko dominacji epistemologicznej perspektywy w myśleniu filozoficznemu, proponując w zamian perspektywę ontologiczną. Podobną postawę prezentowali także M. Muller, E. Coreth i K. Rahner, jak również tomiści z Lowanium: D. Mercier i L. Noël W sposobie ich podejścia do problematyki metafizycznej i epistemologicznej występują takie elementy, które znajdujemy także u Zubiriego - m.in. tezę o biernej naturze podmiotu poznającego i jego determinowaniu przez rzeczywistość oraz odrzucenie idei konstituowania świata przez świadomość i przeświadczenia o intencjonalności podmiotu.